

УДК: 327

Гайдай Д. Ю.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса

ОБРАЗ БАЛКАН В АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ ПОЧАТКУ 1990-х

Для переважної більшості зовнішніх спостерігачів протистояння на території колишньої Югославії (1991-1995 рр.) було незрозумілим, запутаним конфліктом між націями, кожна з яких мала свою „правду”. Оглядачі намагались пояснити причини кривавого конфлікту через особливості історії регіону, підкреслюючи тим самим унікальність балканського досвіду. У статті проаналізовано формування образу Балкан на сторінках американської та британської преси у перші роки війни в Хорватії та Боснії. Дослідження медійного представлення конфлікту між югославськими націями на початку 1990-х років засвідчило відродження на Заході імперського дискурсу про Балкани, витвореного на початку ХХ ст.

Ключові слова: образ, Балкани, преса, стереотипи.

Гайдай Д. Ю.

ОБРАЗ БАЛКАН В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ НАЧАЛА 1990-х

Для преобладающего большинства внешних наблюдателей противостояние на территории бывшей Югославии (1991-1995 гг.) было непонятным, запутанным конфликтом между нациями, каждая из которых имела свою "правду". Обозреватели пытались объяснить причины кровавого конфликта особенностями истории региона, подчеркивая тем самым уникальность балканского опыта. В данной статье проанализировано формирование образа Балкан на страницах американской и британской прессы в первые годы войны в Хорватии и Боснии. Исследование медийного представления конфликта между югославскими нациями в начале 1990-х годов засвидетельствовало возрождение на Западе имперского дискурса о Балканах, вытворенного в начале ХХ века.

Ключевые слова: образ, Балканы, пресса, стереотипы.

Daria G.

THE IMAGE OF THE BALKANS IN THE ENGLISH-LANGUAGE PRESS AT THE BEGINNING OF 1990s

For the majority of outside observers the wars on the territory of former Yugoslavia (1991 - 1995) were unclear, confusing conflicts between nations, each of which has its own „truth”. Commentators tried to explain the roots of bloody conflicts through history of the region, thus emphasizing the uniqueness of Balkan experience. This article analyzes the image of the Balkans in the US and British press in the early stages of the Croatian and Bosnian wars. The study of the media representations of Yugoslav conflicts in 1990s shows the revival in Western states the imperial discourse of the early twentieth century.

Key words: image, the Balkans, press, stereotypes.

Паралельно з розпадом СФРЮ та розгортанням на її території ряду міжнаціональних конфліктів відбувався процес формування „нових” національних ідентичностей югославських народів. Слово „нові” взято в лапки, адже йдеться, передусім, про переосмислення колишніх національних та етнічних ідентичностей у

контексті створення національних держав. Оскільки серби, боснійці та хорвати змагались один із одним за міжнародне визнання та підтримку, думки західних оглядачів стосовно причин конфлікту та його значення прямо впливали на внутрішні національні процеси цих югославських народів. Однак на тлі скромних досягнень у дослідженні впливу західних акторів на розгортання та перебіг югославського конфлікту образ Балкан, який тиражували численні західні видання того часу, не став предметом ґрунтовного

академічного дослідження. Між тим, як продемонструє пропоноване дослідження, уявлення західних оглядачів про характер Балкан визначало їхню позицію щодо можливостей врегулювання зазначеного конфлікту.

Об’єктом дослідження є медійне висвітлення процесу розпаду СФРЮ та початку військових дій на її території.

Предметом – образ Балкан в американській і британській пресі початку 1990-х років.

Згідно з висновками відомого голландського дослідника національних образів Джоєпа Леерссена, те, що вважається типовим для певної нації, не є відображенням спадкових сутнісних характеристик цієї нації, а радше є результатом специфічного способу сприйняття цієї нації [1, р. 7]. Тобто характеристики, які приписують певній групі, визначаються більше інтертекстуальними, ніж емпіричними, факторами. Сформований на базі цих типових характеристик образ нації (у нашому випадку – регіону) впливає на те, як зовнішні спостерігачі оцінюють процеси та явища, що відбуваються з нею.

Формування образу майже ніколи не передбачає створення цілковито нового образу, натомість йдеться про постійне оновлення та оживлення старих образів. Сербська дослідниця Марія Тодорова, авторка найгрунтовнішого дослідження образу Балкан, обстоює тезу про існування на Заході специфічного „балканського” дискурсу. На її думку, цей дискурс є стійкою формою ментальної мапи, у якій розташовується інформація про Балкани, і вплив якого найпомітніший саме в журналістиці, політиці та літературних доробках [2, р. 192].

Згідно з концепцією Марії Тодорової, наприкінці XIX – початку XX ст. у свідомості західних європейців кристалізувався негативний образ Балкан як антипод просвіченості та цивілізованості самих європейців. По суті, це була одна з варіацій старої європейської аристократичної парадигми, відповідно до якої цивілізованому впорядкованому західному світу протиставлено „нецивілізовані”, непередбачувані, відсталі суспільства з архаїчними схильностями та дріб’язковими суперечками [2, р. 184]. Марія Тодорова обстоює думку, що негативний образ Балкан, загальні риси якого беруть своє

коріння у Першій світовій війні, відтворювався майже без змін протягом наступних десятиліть і функціонував як панівний дискурс. Тому не дивно, що конфлікти в колишній Югославії, давши нове життя „балканському” дискурсу, сприймалися як продовження попередніх циклів етнічних кровопролитів. На думку дослідниці, цей імперський дискурс про Балкани, побудований на протиставленні „цивілізовани – нецивілізовані народи”, лежав в основі публікацій західних медій про югославські конфлікти початку 1990-х рр.

Варто зазначити, що окремі дослідники висловлюють сумніви щодо наявності у Західній Європі застиглого образу Балкан. Деякі з них припускають, що „балканський” дискурс у варіанті Марії Тодорової може бути лише медійним конструктом 1990-х років. Але як тоді бути з масивом літератури на балканську тематику початку століття? Зокрема дослідження Весни Голдворсі („Винайдення Руританії” [3]), яке з’явилося лише через рік після книги Тодорової, розкриває процес поступової кристалізації специфічної „балканської ідентичності” в англійській літературі протягом XIX – поч. XX ст. Більш справедливою видається критика концепції Марії Тодорової щодо ігнорування нею контекстуальної та часової варіативності цього зовнішнього дискурсу [4, р. 18]. Крім того, не слід абсолютизувати тезу про наявність панівного дискурсу про Балкани на Заході через те, що саме поняття Заходу є не більше, аніж теоретичний конструкт.

Англійський дослідник Джон Аллок пропонує зосередитися на англословному світі (Великобританія та США), як середовищі репродукування та збереження специфічного образу Балкан [5, р. 217]. Сформований англійськими мандрівниками та письменниками початку XX ст., цей образ був перейнятий на американському континенті як центральний елемент дискурсу про Балкани. Однак слід зазначити, що запозичення відбулося досить пізно – на початку 1990-х років. А тому стереотипні уявлення британців про Балкани, які виявлялись в їхніх публікаціях лише між рядками, американськими оглядачами нерідко подавались як факт.

Балкани ніколи не входили до сфери інтересів американського зовнішньополітичного відомства, а тому обізнаність

про цей регіон у США була надзвичайно низькою. Не лише громадськість мала обмежене уявлення про Балкани (та Югославію зокрема), серед американських високопосадовців не було жодного експерта з цього регіону. Однак американські оглядачі вважали, що для того, щоб „зрозуміти” югославські події, необхідно було не просто ознайомитись з соціально-політичною ситуацією в регіоні, а зануритись у його історію. Американський експерт Роберт Каплан особливо наголошував на важливості літератури про Балкани для розуміння югославської ситуації: „Балкани [для американців] є справді чужими. Вони вимагають глибокого інтелектуального дослідження та детальної полеміки. Аби зрозуміти Балкани, ми маємо читати книги” [6]. Не знаючи сербсько-хорватської мови, американські оглядачі знайомились з Балканами через англійську літературу.

Чільне місце серед цієї літератури на балканську тематику посідала відома книга Ребекки Вест „Чорне ягня та сірий сокіл”, уперше опублікована в 1941 р. Базуючись на особистих спостереженнях, авторка спробувала пояснити та показати британським читачам справжні Балкани. Тому не дивно, що саме до цієї книги звертались автори наукових і науково-популярних видань початку 1990-х років. Варто зауважити, що хоча Ребекка Вест і намагалась відійти від риторики представника „вищої цивілізації”, її висновки й опис Балкан стали вагомим аргументом на користь „варварського” образу Балкан. Так у своїй статті в „The New York Times” Роберт Каплан, рекомендуючи книгу Ребекки Вест як першу до прочитання, зазначає: „вона розкриває як люди, що виглядають однаково, говорять однією мовою та мають практично однакові імена, можуть ненавидіти один одного з такою примітивною дикістю ... [і] показує, що сучасна громадянська війна – це лише продовження війни, яка розпочалася під час Другої світової війни і була перервана 45 роками комуністичного правління” [6].

Але, звичайно, лише невелика кількість американців готова була прочитати величезну монографію Ребеки Вест. Тому вплив цього тексту радше був опосередкований. Зокрема, через книгу Роберта Каплана „Балканські привиди”, яка стала

справжньою подією у США. 1993 року газета „The New York Times” включила її до списку бестселерів. Ця книга – опис власних подорожей Каплана Балканами, а тому особисті враження займають в ній центральне місце. Американський журналіст описує Балкани як паралельний світ, який живе за своїми власними законами і занурений у свою власну історію [7, р. ххі]. Зауважимо, що протягом 1980-х років Роберт Каплан безуспішно намагався зацікавити видавців і широку публіку балканською тематикою.

Зважаючи на неабияку популярність книги Каплана серед американської політичної еліти, „Балканські привиди” мали неабиякий вплив на формування образу Балкан та розуміння югославського конфлікту. Зокрема, саме за прочитанням цієї книги був одного разу помічений журналістами президент Білл Клінтон. Фактично, книга Каплана була репродукуванням специфічного балканського дискурсу в США, за допомогою якого американські журналісти й експерти намагались пояснити конфлікти на території колишньої Югославії.

В американській пресі виокремлення Балкан як окремого геополітичного регіону припадає на середину 1991 р. і початок військових дій на території СФРЮ. У 1990 р. події в Югославії висвітлювались американським виданням „Time” разом із подіями у східноєвропейських країнах. Навіть проблему посилення в Югославії націоналістичних поглядів і популізму розглядали в контексті загальних небезпечних тенденцій у Східній Європі. Водночас стійке домінування югославської тематики призвело до територіального „звуження” поняття „Балкани”. У викладі американських оглядачів Балкани стали синонімом країн колишньої Югославії, а, отже, актуалізувався їх образ як території постійних міжетнічних конфліктів.

На позначення югославських воєн у США широко використовувано термін „Балканська війна” (Balkan war), в той час як у Західній Європі він лише інколи вживався поряд із іншим – „війна в колишній Югославії” та „війна в Боснії”. Генералізація всіх конфліктів між югославськими націями під єдиною назвою спричинила до стирання різниці між ними, а також пробуджувала спекуляції на тему „третьої балканської війни”. Повторюючи

висновок Марії Годорової, трагічні події в Югославії були узагальнені в американській пресі як „Балканський конфлікт”, „війна на Балканах” і „Балканська трагедія” [2, р.161].

На відміну від американців, західноєвропейці були значно обізнаніші з балканськими країнами, тому журналісти британських видань відчували меншу потребу занурюватися в історію регіону, щоб пояснити конфлікт в Югославії. Водночас у них було геть відсутнє бажання зрозуміти активно обговорюване американськими авторами. З цієї причини публікації в британському виданні „The Economist” про події в Югославії набагато бідніші на яскраві метафори, контроверсійні твердження та контекстуальні відступи, аніж публікації в американському „Time”. Однак брак у британському виданні чітко артикульованого образу Балкан, зовсім не означає його відсутність. Адже слід пам’ятати, що саме в англійській літературі (як продемонструвала Весна Голдворсі) значною мірою кристалізувався цей образ. Загострення ситуації на Балканах примусило оглядачів „The Economist” теж згадати про особливий характер цього регіону: „Зона геополітичних провалів. Релігійні та національні протистояння. Давні чвари. Світова війна. Геноцид. Здається, проти Югославії виступає сама історія, але це, беззаперечно, чорна історія... Югославія [після 1945 року] була відкритою та сучасною державою ... здавалася природною частиною Європи. І це одна з причин, чому те, що відбувається там наразі, викликає жах” [8, р. 5].

У західному медійному дискурсі про югославські події початку 1990-х років переважали твердження про особливий характер населення Балкан і регіону загалом. Балкани сприймалися як сукупність гомогенних суспільств і держав. Гомогенізація здійснювалася на базі кількох „спільних” елементів, серед яких: „етнічна ненависть”, постійна загроза міжнаціональних конфліктів і сила історичної ворожнечі [4, р. 18]. Серед основних складників образу Балкан, які активно артикульовалися в західних медіях, було ствердження: циклічного розвитку історії, ірраціональності, регресивності, схильності до розпаду та насильства на Балканах. Це регіон

панування націоналізму, який залишається найнестабільнішою частиною Європи.

У представленнях балканських подій помітним є використання низки метафоричних конструктів. Перший із них – „*регресивність*”. Війни на території Югославії були першими воєнними діями в Європі „з часів Другої світової війни”. Ситуацію загострював той факт, що югославський конфлікт розгортався на тлі великих геополітичних змін у Європі та світі загалом. Кривавий міжнаціональний конфлікт входив у дисонанс із оптимістичними настроями початку 1990-х років, пов’язаними з встановленням „нового світового порядку” та тріумфом демократії. А західноєвропейські держави стояли за крок до справді „Об’єднаної Європи”.

Події 1991 р. на Балканах розглядалися як повернення довоєнної (тобто докомуністичної) ситуації та як опір прогресивним силам. У цьому контексті образ балканських народів як відсталих (варварських), які втягують західноєвропейців у свої „маленькі брудні війни” [6], отримав друге дихання. З публікації британського видання „The Economist” за 1991 рік: „Оптимісти вказують на те, що це не 1914 рік, коли Балкани запалили всю Європу. Але 1991 рік у Югославії також ще не настав: югослави не поведуться, як європейці кінця ХХ ст. Європейська Спільнота має вирішити, як бути з країною, забутою часом” [9, р. 5]. Роздратування європейців змінилося розчаруванням і почуттям власного безсилля: „Дві ідеї вмирають під час балканського кровопролиття ... Одна з них – це переконання, що Югославія знову може бути єдиним цілим; друга – це надія на те, що в новій Європі здоровий глузд і спільні інтереси унеможливлять війну” [10, р. 4].

Другий конструкт: „*Найнестабільніша частина Європи*”. Протистояння на Балканах актуалізувало асоціативний ряд, у якому на першому місці була Перша світова війна. У статті „Time” за 30 вересня 1991 р. підкреслюється той факт, що конфлікти на Балканах є давньою європейською проблемою; це – „powder keg of Europe” (порохова бочка Європи): „Стосовно югославського протистояння Євроспільнота не може позбутися відчуття дежавю. Хоча саме сербський націоналізм запалив Першу світову війну, європейці думають так само як Бісмарк свого часу”

[11]. Йдеться про вираз „залізного канцлера” про те, що „Балкани не варті життя жодного померанського гренадера”.

Як і у випадку зі Сходом, Балкани виступали сховком негативних характеристик, відносно яких конструювався позитивний образ Європи та Заходу. Але, на думку Марії Тодорової, відносини дихотомії „Балкани” vs „Європа” складніші, аніж у дихотомії „Схід” vs „Захід” Едварда Саїда. Перебуваючи географічно всередині, але політично поза Європою, Балкани становили певну сутінкову зону на маргінесі континенту. Надто у своїй „іраціональності та схильності до насильства” Балкани були alter ego Європи, її темною стороною [2, р. 188]. Цей важливий для розуміння „балканського” дискурсу елемент яскраво прописаний в одній із публікацій „Time”, хоча тут його призначення – продемонструвати вищість американського досвіду: „Старі інфекції – первородний гріх Європи трайбалізм – знову виривається з-під контролю на Балканах” [11]. Оскільки націоналістичні безумства континенту затягнули США у дві світові війни, Вашингтон був жорстким у своїх коментарях”. Ця винятково відкрита маніфестація сприйняття Європи з-за океану вказує на один важливий момент: якщо Західна Європа культивувала образ Балкан як „Іншого”, то для американських оглядачів Балкани, беззаперечно, були частиною Європи, своєрідним її призабутим „обличчям”. А тому журналісти „Time” ставили питання: „чи переможе Європа, що розпочинається на Балканах, толерантну Європу ідей?” Зазначимо, що у британських оглядачів подібних побоювань не виникало.

Третій конструкт: „*Схильність до розпаду*”. Інша стійка асоціація, що створювала контекст американським публікаціям про Югославію, була пов’язана з поняттям „балканізація”. Ще на початку ХХ ст. цей термін увійшов у європейський політичний словник на позначення процесу розпаду багатонаціональної держави на менші етнічно гомогенні утворення. Виникнувши наприкінці Першої світової війни, термін „балканізація” описував етнічну та політичну фрагментацію, що стала наслідком розпаду Османської імперії.

Уже в перших публікаціях про конфлікт у керівництві СФРЮ, коли розпад держави ще оцінювався як малоімовірний, американські оглядачі згадували про особливий зв’язок у політичній лексиці між словами „Балкани” та „розпад”. Так у статті „Time” під назвою „Балкани залишаються Балканами” зазначено, що голосування в парламентів Словенії за поправку до Конституції, яка дозволяє республіці вийти з Югославської федерації, є нагадуванням того, чому „слово „балканізація” є синонімом розпаду” [12]. А в одній із перших публікацій „Time” після початку військових дій у Словенії та Хорватії Югославію названо найбільш „балканською” з усіх балканських держав. Разом із тим, події 1990-х років наклали свій відбиток на термін „балканізація”. Використовуючи цей термін, оглядачі підкреслювали „немирний” характер дезінтеграції мультиетнічної держави, тобто розгортання громадянських війн на її території. Так у процесі розпаду СРСР, коли існували побоювання з приводу повторення „югославського сценарію”, активно звертались до цього терміна саме в такому контексті.

Четвертий конструкт: „*Націоналізм*”. Відданість своїй етнічній групі було представлено як сутнісну характеристику балканських народів. Знаний дослідник проблеми націоналізму на Балканах, Павлос Хатзопоулос, доводить, що відтворення певної сукупності уявлень про Балкани в західних текстах початку 1990-х років базувалося на переконанні про цілковите домінування націоналістичної ідеології в суспільному житті Балкан [13, р. 26]. Формуючи індивідуальну та колективну ідентичність жителів Балкан, балканський націоналізм і домінування минулого над сучасним склали основу їхнього суспільного життя, а в результаті – породжували насильство.

Водночас було запропоновано тезу про особливість націоналістичної ідеології на Балканах. По суті, йшлося про відмежування балканського досвіду від європейського. Відповідно до такого підходу, оскільки націоналізм на Балканах зростав в умовах строкатої етнічної гетерогенності та середовища переважно сільського населення, він має антагоністичний і популістський характер [14, р. 52]. Отже,

балканський націоналізм за означенням є агресивним, а його артикуляція відбувається в ірредентських формах.

У світлі загострення міжнаціональних відносин на території Югославії відбулася переоцінка в західних публікаціях характеру СФРЮ – досить успішна модель мультиетнічної федерації поступилась місцем штучному конструкту. Питання характеру СФРЮ було одним із центральних у публікаціях „Time” протягом 1991 року, оглядачі якого підкреслювали, що югославський проект не мав підтримки серед населення і був встановлений силоміць. Сила національних почуттів югославських народів разом із непримиримою міжетнічною ворожнечею, що сягає далекого минулого, робили розпад югославської держави неминучим. Оглядачі „Time” дедалі більше наголошували на тоталітарному характері режиму Тіто, який „не був демократом, особливо коли йшлося про придушення радикального націоналізму” [15]. „Силачу” Тіто приписується визначальна роль у збереженні цілісності СФРЮ: за допомогою зброї та комуністичної ідеології він зміг об’єднати ворожі народи.

Ще в першій половині 1991 р. Югославія оцінювалась як досить життєздатна структура, але з початком військових дій у Хорватії американські оглядачі дедалі частіше називали її штучним утворенням. Надзвичайно цікавою в цьому контексті є публікація „Time”, в якій Югославія порівнюється зі США: „на відміну від штучного утворення, яким є Югославія, Америка розвивалася органічно, її ідентичність сформована населенням, яке в більшості випадків із готовністю вступили в союз, а не опиралися йому. ... Для американців повчально стежити по телевізору за подіями в Югославії, щоб знати, як може виглядати необмежений і нескріплений „мультикультуралізм”” [16]. Павлос Хатзопоулос акцентує увагу, що в західних працях історію Югославії аналізують як постійну боротьбу конкурентних націоналізмів. Надзвичайно промовистою в цьому сенсі є порівняння Югославії з Вавилонською вежею у книзі британського політолога Сабріни Рамет.

П’ятий конструкт: *„Схильність до насильства”*. У журналістських публікаціях балканська історія виступала як сукупність кровопролитних конфліктів, які

найчастіше пояснювали вірусом „агресивного націоналізму”, давньою хворобою Балкан. Поряд із тим, інколи „схильність до насильства” набувала самостійного значення як сутнісна риса характеру балканських народів. Подібні спекуляції базувались на уявленнях про глибокі історичні корені міжетнічної ненависті на Балканах та її принципову відмінність від „сучасної європейської агресивності”, яка виникає в результаті зростання економічних очікувань та демографічного стресу [6]. Як зазначали оглядачі „The Economist” упродовж 1992 р., югославська „ненависть підтримувалася протягом поколінь”. Цю ж думку в основу своєї аргументації поклав знаний американський дипломат Джордж Кеннан, який написав вступ до перевиданої у 1993 р. книги „Інша балканська війна”. На його думку, корені ворожнечі югославських націй лежать в їхньому „віддаленому племенному минулому”, тобто сягають століть, що передували османському завоюванню. Після звільнення від турецького правління і здобуття незалежності період відносного миру змінився постійними міжнаціональними конфліктами [17]. Ситуація повторилася після зникнення комуністичної СФРЮ. Відповідно до такого підходу, альтернативний розвиток балканських суспільств просто неможливий.

Відродження давньої балканської ворожнечі (суперництва), придушеної у комуністичний період, було провідною темою американських видань. Восени 1991 р. оглядач „Time” Струоб Телботт писав про „давніх демонів, які переховувалися на Балканах в очікуванні звільнення від комунізму” [18]. А у 1992 р. ні в кого вже не виникало сумніву, що війна у Боснії є „виверженням давньої релігійної, етнічної та територіальної ненависті”. Деякі автори заходили так далеко, що навіть писали про тисячолітні корені балканської ненависті. Таким чином, стверджувалася особлива ментальність балканських народів, яка виявлялася зокрема у тому, що югославські війни розкривалися через специфічно „балканську модель насильства” [17, р. 13].

Шостий конструкт: *„Циклічність історії Балкан”*. На думку зовнішніх спостерігачів, вирішальну роль у збереженні цієї ворожнечі відігравала історія, а точніше – історична пам’ять. Надзвичайно

промовистим у цьому контексті є один із пасажів у статті Струоба Телботта, що вийшла одразу після початку війни на території Боснії та Герцеговини: „Народи Балкан занадто добре пам'ятають минуле, і тому, здається, приречені його повторювати” [19]. Уявлення про те, що балканські народи приречені рухатися колом (на противагу прогресивному руху вперед) неодноразово повторювалось у пресі з провалом кожних чергових мирних переговорів.

Уявлення про відсутність історичних змін на Балканах і домінування минулого над сучасним породжувало переконання, що лише вивчивши обставини та наслідки попередніх конфліктів, можна зрозуміти, як думають жителі Балкан у 1990-х роках. Війни на території Югославії розглядали винятково крізь призму історичної динаміки регіону. Оскільки історія знаходилась у центрі більшості ранніх досліджень причин і характеру югославського конфлікту, це надавало їм особливого фаталістичного забарвлення.

Сьомий конструктор: „*Ірраціональність*”. Однак, намагаючись зрозуміти Балкани через їхню історію, оглядачі зазначали неможливість раціонально пояснити події в Югославії. За словами Роберта Каплана: „Ви маєте відчуття. Ви маєте бути здатними уявити всі деталі минулого. Саме тому найкращими книгами про Балкани є старі і часто ексцентричні тексти, що дозволяють увійти у психологічний універсум [цього регіону]” [6]. А, отже, неможливо передбачити розвиток ситуації на Балканах. Характерно, що не лише американська, а й британська преса активно наголошувала на ірраціональності поведінки балканських народів.

Пояснення югославських конфліктів через особливості ментальності балканських народів (давню ненависть, агресивний націоналізм) у 1991 р. було найпопулярнішим в американських оглядачів. Вони ж надавали подіям на Балканах певного фаталістичного забарвлення, апелюючи до ірраціональності та відсутності історичного прогресу. Британські оглядачі були стриманішими у своїх оцінках і шукали причини конфліктів у політичній і національній ситуації в СФРЮ. Однак навіть у публікаціях „The Economist” можна знайти вказівки на особливий характер Балкан.

Теза про нецивілізованість Балкан відігравала свою роль при оцінці західними оглядачами можливості врегулювання югославського конфлікту. Струоб Телботт, у 1994 р. призначений на посаду помічника Держсекретаря США, у своїх замітках на сторінках „Time” чітко вказав на негативне ставлення європейських та американських лідерів до можливості втручання в „югославські племінні міжусобиці та партизанські війни”, адже це ризикована та невдячна справа. Схожі погляди висловлював і Кеннан, який на запитання „Що має бути зроблено?” відповідає: „ніхто – ані окрема країна, ані група країн – не має бажання окупувати весь збентежений балканський регіон, підкорювати його розбурханий народ і підтримувати там порядок, доки вони не заспокояться і не почнуть дивитися на свої проблеми раціональніше” [17, р.14].

З початком війни в Боснії і Герцеговині позиція американської преси щодо причин югославських конфліктів помітно змінюється. Не відкидаючи артикульований у 1991 р. образ Балкан, американські оглядачі акцентують увагу на тому, що боснійська війна – це результат зовнішньої агресії, а не наслідок непримиренної етнічної ворожнечі. Серед головних причин такого повороту була позиція Вашингтону, який для виправдання політики невтручання у війну в Боснії апелював передусім до давньої природи балканської ворожнечі та варварства Балкан. Із промови президента Джорджа Буша 6 серпня 1992 р.: „Війна в Боснії і Герцеговині та Хорватії є складним, заплутаним конфліктом, який виростає [з] давньої ворожнечі. Кров невинних ллється через столітні чвари. Межа між ворогами і навіть друзями часто змінюється. Нехай ніхто не думає, що існує легке або просте вирішення цієї трагедії” [20]. Тому домінантною стратегією американських журналістів у 1992 р. було наголошення на тому, що війна в Боснії – це не далека шокуюча подія, це – загроза „балканізації Європи; „звірства”, що відбуваються „в серці Європи”.

Щодо британських оглядачів, то їхня позиція стосовно характеру конфліктів на Балканах і можливості зовнішнього втручання не зазнала таких суттєвих змін, як у їхніх американських колег. Підкреслюючи „інакшість” Балкан стосовно „успішної

Європи”, британські оглядачі не виключали Балкани з „Європи”. Теза Роберта Каплана про те, що бездіяльність західноєвропейців стосовно югославських подій є лише вираженням їхнього психологічного бажання відділити Балкани від Європи, лише частково відповідає дійсності. Зазначимо, що на підтвердження своєї тези, Каплан наводить цитату Олександра Кінглейка, британського мандрівника середини XIX ст.: „Я побачив османську фортецю – яка похмуро височіє над долиною Дунаю – історичний Белград. Я підійшов до краю Європи, і тепер мої очі побачили блиск і спустошення Сходу” [6]. Однак друга половина XIX ст., як і початок XX ст., були часом гострої боротьби європейських держав за вплив на Балканах. Отже, хоча Балкани виключаються із „цивілізованого та прогресивного” європейського простору, це аж ніяк не означало виключення їх зі сфери впливу Лондона, Парижа чи Берліна.

Відтак, є рація вдатися до низки **узагальнень і висновків**. За балканським півостровом, на якому було запущено механізм Першої світової війни, в англomовному світі на початку XX ст. стійко закріпився імідж нестабільного, жорстокого та відсталого регіону. Саме до цього **імперського дискурсу про Балкани** звернулись західні оглядачі в пошуку пояснень спалаху міжнаціональних конфліктів 1990-х років, які в їхніх очах **були рухом назад, запереченням прогресивних цінностей в ім'я „племінного” націоналізму**. Аналіз медійного представлення Югославського конфлікту на початку 1990-х рр. демонструє, що період „холодної війни” не багато змінив у сприйнятті Балкан західноєвропейцями. Хоча СФРЮ, яка продемонструвала біполярному світу можливість досить успішного „третього шляху”, мала позитивне реноме на Заході, знадобився лише рік, щоб Європа згадала всі свої стереотипи стосовно Балкан. Народи Балкан представляли як „варварські” суспільства, що не здатні забути про взаємну ворожнечу, а тому приречені „рухатись по колу”.

Американські оглядачі з готовністю перейняли стереотипні уявлення про балканські народи, створені в рамках імперського дискурсу. Адже перелік академічних досліджень англійською мовою з балканської тематики на кінець

1980х був надзвичайно коротким. Відомі британські праці початку XX ст. ставали практично єдиним джерелом для американських оглядачів, які не володіли жодною з югославських мов. Крім того, слід пам'ятати, що **журналістські матеріали не передбачають ґрунтовного аналізу і зазвичай пропонують читачам прості, зрозумілі пояснення**.

Наукові праці, що вийшли у США на початку 1990-х років, або повторювали окремі фрагменти цих репрезентацій, або просто не піддавали їх сумніву. **Замість того, щоб виконувати роль буфера на шляху популярних стереотипів, наукові праці зосереджувались навколо того самого дискурсу**. „Балканологія” набула неабиякої популярності серед дослідників США, які підкреслювали специфічний, навіть винятковий, характер цього регіону. Лише наприкінці десятиліття вийшла друком низка праць, що підважували тезу про „інакшість” Балкан.

ЛІТЕРАТУРА

1. Naarden B. Western Perceptions and Balkan Realities [Електронний ресурс] / B. Naarden // „Srebrenica - a „safe area”. Appendix V. – NIOD, 2002. – Режим доступу: http://www.srebrenica.nl/Content/NIOD/English/srebrenicareportniod_en_part09.pdf.
2. Todorova M. Imagining the Balkans / Maria Todorova. – Oxford University Press, 1997. – 288 p.
3. Goldsworthy V. Inventing Ruritania: The Imperialism of Imagination / V. Goldsworthy. – Yale University Press, 1998. – 254 p.
4. Bechev D. Constructing South East Europe: The Politics of Regional Identity in the Balkans / D. Bechev // Working Paper 1/06, RAMSES – University Study Centre, University of Oxford, 2006. – 23 p.
5. Allcock J. Black Lambs and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans Constructing the Balkans / J. B. Allcock, A. Young. – Bradford University Press, 1991. – 216 p.
6. Kaplan R. A Reader's Guide to the Balkans [Електронний ресурс] / R. Kaplan // The New York Times. – 1993. – 18 April. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/1993/04/18/books/a-reader-s-guide-to-the-balkans.html?pagewanted=all&src=pm>.
7. Kaplan R. Balkan Ghosts: A Journey through History / R. D. Kaplan. – St. Martin's Press, 1993. – 307 p.
8. Black History // The Economist. – Vol. 324, Issue 7773. – 1992. – 22 August. – P.5.
9. Not 1914, but not 1991 either // The Economist. – Vol. 320, Issue 7719. – 1991. – P. 5.
10. Here Lies Yugoslavia // The Economist. – Vol. 320, Issue 7719. – 1991. – 10 August. – P.4.

11. Walsh J. Yugoslavia The Flash of War [Електронний ресурс] / J. Walsh // Time magazine. – 1991. – 30 September. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,973956,00.html>.
12. Yugoslavia: Balkans Will Be Balkans [Електронний ресурс] // Time magazine. – 1989. – 9 October. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,958740,00.html>.
13. Hatzopoulos P. “All that is, is nationalist”: Western imaginings of the Balkans since the Yugoslav wars / P. Hatzopoulos // Journal of Southern Europe and the Balkans. – Vol. 5, Issue 1. – 2003. – P. 25-38.
14. Hagen W. The Balkans’ lethal nationalisms [Електронний ресурс] / W. W. Hagen // Foreign Affairs. – No 78(4). – 1999. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/55213/william-w-hagen/the-balkans-lethal-nationalisms>.
15. Talbott S. America Abroad: End of Empire - For Good [Електронний ресурс] / S. Talbott // Time magazine. – 1992. – 29 June. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,975853,00.html>.
16. Smolowe J. Yugoslavia Out of Control [Електронний ресурс] / J. Smolowe // Time magazine. – 1991. – 15 July. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,973414,00.html>.
17. Kennan G. The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect / G. Kennan. – Washington, DC, 1993. – 418 p.
18. Talbott S. America Abroad [Електронний ресурс] / S. Talbott // Time magazine. – 1991. – 25 November. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,974318,00.html>.
19. Talbott S. America Abroad: The Serbian Death Wish [Електронний ресурс] / S. Talbott // Time magazine. – 1992. – 1 June. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,975621,00.html>.
20. Public Papers of the Presidents of the United States: George Bush, 1992-1993 [Електронний ресурс]. – United States Government Printing Office, 1993. – Режим доступу: <http://coursesa.matrix.msu.edu/~fisher/bosnia/readings/bush1.html>.

УДК 329.7

Бірюкова О.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

БАЛКАНСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ: ГЕОПОЛІТИЧНІ АКЦЕНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Досліджується еволюція ідеї Балканської Федерації. Проаналізовано визначальні чинники об'єднувчих інтенцій народів Балкан. Підкреслюється, що ідейна платформа геополітичного проекту Федерації балканських соціалістичних країн була опозиційною альтернативою західноєвропейському капіталістичному світу. За умов реалізації проекту балканська федерація могла б стати одним із могутніх регіональних центрів впливу в Європі.

Ключові слова: Балканська федерація, панславизм, австрославизм, югославизм, південнослов'янський союз.

Бірюкова Е.А.

БАЛКАНСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ: ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АКЦЕНТЫ И ОСОБЕННОСТИ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ

Исследуется эволюция идеи Балканской Федерации. Проанализированы определяющие факторы объединительных интенций народов Балкан. Подчеркивается, что идейная платформа геополитического проекта Федерации балканских социалистических стран была оппозиционной альтернативой западноевропейскому капиталистическому миру. При условии реализации проекта балканская федерация могла бы стать одним из мощных региональных центров влияния в Европе.

Ключевые слова: Балканская федерация, панславизм, австрославизм, югославизм, южнославянский союз.